

De Zwolse firma Engels en de Bosgors *Emberiza rustica*

Justin Jansen

Op donderdag 2 april 2009 bezocht ik het Zoölogisch Museum in Amsterdam (nu onderdeel van Naturalis Biodiversity Center te Leiden). Mijn doel was een beeld te krijgen van de verzamelaars van de vogels in het museum. Ik fotografeerde die dag een Bosgors *Emberiza rustica*, verzameld op 3 maart 1920 te Zwolle (adult vrouwtje). Deze vogel werd ingediend op 18 december 2013 bij de Commissie Dwaalgasten Nederlandse Avifauna (CDNA). Op 9 januari 2014 kreeg ik bericht dat de vogel door de commissie was aanvaard. Het betreft hier de eerste waarneming voor Overijssel en de derde voor Nederland (Van den Berg & Bosman 2001). Bij het schrijven van dit stuk kreeg het verhaal toch een andere wending. Zo bleek de Bosgors een fraudezaak te zijn. Die Bosgors is volgens het etiket afkomstig van de preparateur Willem Engels. Derhalve heb ik voor het schrijven van dit stuk ook het bedrijf van deze preparateur eens onder de loep genomen. Op 23 februari 2014 is het geval opnieuw ingediend. In december 2014 werd besloten het geval af te voeren van de Nederlandse lijst.

Er schuilt meer achter zo'n vogeltje dan je denkt.

De firma Engels

Willem Engels bezat met zijn broer een poeliers- en preparateursbedrijf dat landelijk adverteerde. Door zijn bedrijf kwam hij in aanraking met jagers. Hij had het vak van prepareren geleerd tijdens enkele reizen in het buitenland. Engels had zich het preparatiewerk zelf eigengemaakt en leerde het vak ook aan Petrus Anthonius Hens (1888-1971). Ook zijn schoonzoon Frans Bennekers werd er door hem voor geënthousiasmeerd. Bennekers was werkzaam in de zaak sinds april 1916. Op 1 november 1921 werd Bennekers vennoot van de zaak en Engels richtte zijn focus op het preparatiewerk. In februari 1923 brandde de hele zaak af. Het pand en de collecties werden als verloren beschouwd, de

verzekering betaalde maar een klein deel uit (Anonymous 1923). De firma maakte direct een doorstart, maar op 1 mei 1928 legde Engels zijn werkzaamheden voorgoed neer. Willem Engels was al op 2 december 1899 – naast zijn andere werkzaamheden (onder andere poelier- en bontwerk) – gestart met het preparatiebedrijf. Dat was toen nog klein. Hij deed het preparatiewerk in het begin voor slechts een kleine groep vrienden en bekenden. Dit opzetten werd professioneel op 7 september 1914, toen hij een bontzaak (tevens naturaliënhandel) vestigde aan de Diezerstraat 107 in Zwolle. Men startte met drie personeelsleden, maar afhankelijk van het seizoen waren er soms twaalf tot twintig personeelsleden. Beviend met onder anderen Prins Hendrik (voor wie hij diverse vogels opzette, thans nog aanwezig in Naturalis), ging hij regelmatig ook op jacht om eigen materiaal te verzamelen. Op grond van de kwaliteit van zijn werk kreeg hij het predicaat 'Koninklijk' en voerde de naam 'Koninklijk Praeparateur en Naturaliënhandel'. Ook werd Engels onderscheiden als Ridder in de Orde van Oranje-Nassau. Daarnaast werd regelmatig materiaal gepresenteerd op tentoonstellingen in Nederland, zoals in Artis en in Winterswijk (1937). Behalve materiaal uit Nederland

Willem Engels

Willem Engels (24 oktober 1871) is geboren en getogen in Zwolle. Hij trouwde op 3 september 1896 in Zwolle met Johanna Catharina Craanen (1871). Ze kregen samen twee kinderen: Hendrika (1898) en Gezina (1903). In 1929 moest Engels voor long-tbc kuren in het door hem betrokken landhuis 'De Belten' in Zwollerkerksp. Dit viel hem zwaar en hij overleed op 5 mei 1936 (Voous 1995, Roselaar & Vlek 2011).

Bosgors *Emberiza rustica*, tweedeaars mannetje (verzameld te Zwolle (Ov.), 3 maart 1920). Op de label staat 'adult vrouwtje', maar het bruin in de nek sluit aan op de kleine dekveren (dit is niet het geval bij een vrouwtje) en er zijn twee generaties dekveren te vinden op de vogel. Naturalis Biodiversity Center, 17 januari 2014.
Foto's: Justin Jansen.

kwam ook materiaal uit het buitenland binnen bij Engels. Hij adverteerde onder andere ook in Indonesië (via leerlooierij Nimrod). Bij de ingang van zijn zaak prijkten twee opgezette Leeuwen, welke veel bekijks trokken. Engels was ook lid van de Nederlandse Ornithologische Vereniging tussen 1925-'30.

Bennekers, zette de preparatiezaak voort. Hij was in de periode 1925-'31 lid van de Club van Nederlandse Vogelkundigen. Het eerste Edelhert dat door Prins Bernhard in Nederland werd geschoten zette hij in 1936 op. In december 1940 verhuisde hij naar de Lange Bisschopstraat in Deventer. Dit was tevens het eind van de Koninklijke Praeparateur en Naturaliënhandel Willem Engels.

In het bijzonder Engels meldde zich regelmatig op de Nederlandse Ornithologische Vereniging en gaf hier verslag over hetgeen aan bijzonderheden de zaak passeerde. Bennekers zocht ook regelmatig contact met Ten Kate voor zijn waarnemingenrubriek. Ook publiceerde Bennekers (1926) eenmalig expliciet

over Engels, en tevens stuurde hij stukken naar De Telegraaf (29 januari 1938), Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant (17 februari 1940) en De Courant Nieuws van den Dag (24 februari 1940) (Bennekers 1938, 1940a, 1940b).

De vogels bij de firma Engels

Door zijn uitstekende preparatiestijl van zowel huiden als opgezette vogels, kwamen diverse ornithologen al snel in contact met het bedrijf. Zo lieten onder meer de eerder-

Frans Bennekers

Frans Bennekers is geboren in Zwolle op 9 oktober 1896 en trouwde op 28 maart 1922 met Hendrika Susanna Engels (1898-1922). Hij kreeg samen met Hendrika drie kinderen, maar ze scheidden op 27 juli 1939. Bennekers hertrouwde met Ida Walvius (16 november 1940).

In de Tweede Wereldoorlog hielp Bennekers diverse onderduikers. Hij werd op 24 september 1944 in Gorssel door de bezetter in gijzeling genomen en te werk gesteld aan de IJssellinie. Hij werd echter nog diezelfde dag geëxecuteerd met vijf anderen (er rest een gedenksteen bij de Joppelaan tegenover huisnummer 30).

Vale Gier *Gyps fulvus*, onvolwassen exemplaar (verzameld enige dagen vóór 20 juni 1930, Twijzel, Achtkarspen (Fr.), Naturalis Biodiversity Center, 17 januari 2014.
Foto: Justin Jansen.

Het rode stempel van Willem Engels, preparateur, Zwolle op de onderzijde van het voetstuk van een Roodhals-gans *Branta ruficollis* in eerste-winterkleed, verzameld te Ossebroek, Beers (N.-B.), december 1927. Privécollectie, 14 januari 2013.
Foto: Justin Jansen.

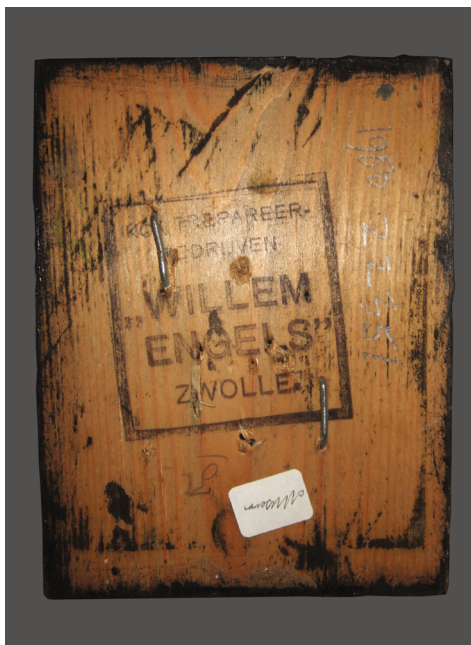
genoemde Hens, Cornelis Gerrit Berend ten Kate (1901-'73), Laurentius Henri Daendels (1886-1934), Christiaan Eykman (1882-1965), Louis Coomans de Ruiter (1898-1972) en Frederik Karel van Dedem (1873-1959) regelmatig vogels prepareren bij de firma Engels. Maar ondanks deze toeloop was preparatie van vogels 'slechts' een klein onderdeel van de firma, het meest werd gewerkt met huiden en bont als commerciële activiteit. Wel zette de firma via verkoopprijsten en prijslijsten vogels op de 'markt' (archief Artis bibliotheek), maar leek hier maar beperkt actief in, omdat advertenties in landelijke en lokale kranten grotendeels ontbreken. Een activiteit die meerdere commerciële preparateurs in die tijd of de jaren erna wel ontplooiden. Desalniettemin gingen vaak bijzondere vogels naar de firma toe, om opgezet of geprepareerd te worden als huid. Zo werden in de circa vijfenvierzig jaar dat de firma Engels bestond, bijzonderheden geprepareerd als:

Slangenarend *Circaetus gallicus* (half november 1907, Oldebroek (Gld.)). Deze heeft eerst nog een tijdje op het gymnasium in Zwolle gestaan, en is toen via R.C.E.G.J. Snouckaert van Schauburg in Naturalis terechtgekomen (Snouckaert 1908, Van IJendoorn et al. 1996). De vogel heeft geen label meer van de firma Engels en is thans gebalgd.

Voor de heer Wassenaar uit Oudeschoot (Fr.) zette Engels een Steenarend *Aquila chrysaetos* op, dit vrouwtje was op 7 december 1908 geschoten (met resten van een Konijn *Oryctolagus cuniculus* in zijn maag). Deze vogel belandde later in het FNM (NMF-1980-20356/r) (Snouckaert van Schouburg 1909, Van IJendoorn et al. 1996). De vogel heeft een metalen plaatje van de firma Engels (Peter Koomen in lit.).

Op 20 juni 1930 ontving Engels een Vale Gier *Gyps fulvus*, welke ter preparatie werd aangeboden, deze was enkele dagen daarvoor geschoten te Twijzel (Fr.). Deze vogel werd in beslag genomen en kwam in bezit van Naturalis (Ten Kate 1931). De vogel heeft geen label meer van de firma Engels.

Contacten lagen door geheel Nederland en verspreiden die opgezet waren kwamen uit alle provincies. Enkele voorbeelden zijn: Groningen: Termunten (Middelste Jager *Stercorarius pomarinus* van 15 november 1915) (Bennekers 1926). Friesland: Gaasterland (Kleine Alk *Alle alle* van 31 december 1929) (Ten Kate 1931), Brandaris op Terschelling (Vaal Stormvogeltje *Oceanodroma leucorhoa*

Zwart stempel van Prepareerbedrijven 'Willem Engels', Zwolle op de onderzijde van het voetstuk van een Kwartelkoning *Crex crex*, ongedateerd, Natuurmuseum Fryslân, Leeuwarden (Fr.), 19 december 2007.
Foto: Justin Jansen.

van november 1925 en Jan-van-gent *Morus bassanus* van 14 augustus 1925), Rijs (Grote Jager *Stercorarius skua* van 2 maart 1914) (Bennekers 1926). Drenthe: Tweede Exloërmond (Wilde Zwaan *Cygnus cygnus* van 31 augustus 1925) (Bennekers 1926). Overijssel was de thuisprovincie. Uit veel Overijsselse plaatsen kwam materiaal, zoals bijvoorbeeld uit: Colmschate (Grote Mantelmeeuw *Larus marinus* uit augustus 1915), Giethoorn (Zwarte Zee-eend van 31 mei 1922), Dalfsen (Kleine Rietgans *Anser brachyrhynchus* van 15 augustus 1925), Rechteren (Notenkraker *Nucifraga caryocatactes* van 20 december 1913), Raalte (Zwarte Ibis *Plegadis falcinellus* van 10 augustus 1922), Hasselt (Jan-van-gent van 15 januari 1916), Kampereiland (Roodhalsgans *Branta ruficollis* december 1913), Mastenbroek (Grote Trap *Otis tarda* van 19 februari 1924 (♀)), Zwolle (Vaal Stormvogeltje van november 1917) (Bennekers 1926). Noord-Brabant: Beers (Roodhalsgans uit december 1927 en een Grote Trap (♀) van 7 december 1925 en een mannetje van 30 november 1925) (Bennekers 1926) (het mannetje Grote Trap is nog aanwezig (vrouwtje niet) en zou zijn geschoten op 29 oktober 1925 volgens de jachtboeken), Oisterwijk (Grote Trap mannetje van 11 januari 1924). Noord-Holland: Hilversum (Woudaap *Ixobrychus minutus* van 8 augustus 1918) en Aalsmeer (Krakeend *Anas strepera* van 9 juli 1914). Gelderland: Winterswijk (diverse Haviken *Accipiter gentilis*).

Sommige vogels die wel vermeld zijn in de literatuur maar inmiddels spoorloos. zijn onder andere Zwarte Ibis verzameld op 22 augustus

1922 (Van den Berg & Bosman 2001), Siberische Taling *Anas formosa* twee vogels (♀+♂) (uit een groepje van vier van 28 januari 1913) (Van IJzendoorn et al. 1996), Vale Gier verzameld gedurende de tweede helft van april 1922 in Zeeland te Breskens (Van IJzendoorn et al. 1996) en de Schreeuwarend *Clanga pomarina* die in 1914 bij Heuven (Zevenaar) werd verzameld (Van IJzendoorn et al. 1996). Deze vogels kunnen nog aanwezig zijn in privécollecties, zoals een onderzoek naar de Roodhalsgans en Grote Trap van Beers recentelijk heeft aangetoond (in januari 2013 privébezoek gemaakt door de auteur). Een foto uit een reclamefolder van Engels (2 december 1929) toont niet minder dan 127 Kerkuilen *Tyto alba* welke in de winter van 1922 ter preparatie werden aangeboden aan de firma. Er passeerden in 1929 niet minder dan 25.000 huiden de firma, behorend tot diverse soortgroepen, dit volgens dezelfde reclamefolder. Het opvallende blijft dat er geen prijslijsten lijken te bestaan van de firma, dit in tegenstelling tot andere firma's.

Wel ontving de firma Engels ladingen huiden, uit andere landen, zoals blijkt in een schrijven aan E.D. van Oort op 11 december 1924 (in het archief van Naturalis): 'Daar wij een partij vogelhuiden hebben zonder naam, verzoeken wij u ons te willen berichten, of die aan uw museum gedetermineerd kunnen worden, en wat hiervan de condities zijn'.

Etikettering opgezette vogels

De vogels, door de Engels firma opgezet, kenden diverse markeringen. Zo zijn beide vogels – nu in een privécollectie in Beers –

Een Bosgors *Emberiza rustica* (in het midden), verzameld te Zwolle (Ov.) op 3 maart 1920, aan beide zijden geflankeerd door Maskergorzen *Emberiza spodocephala*, die zijn verzameld in Japan. De stijl matcht niet honderd procent omdat de poten niet zo ver zijn ingetrokken als bij vergelijkbare balgen, ook is de kop recht, terwijl de meeste vogels de kop enigszins schuin geprepareerd is. De vleugels werden redelijk los geprepareerd. Naturalis Biodiversity Center, 17 januari 2014. Foto: Justin Jansen.

Kalanderleeuwerik *Melanocorypha calandra* verzameld te Zwolle op 5 december 1926 (bruine kleurvariant), Sperwergrasmus *Sylvia nisora*, adult vrouwkje, verzameld te Domburg, op 20 mei 1926 en Draaihals *Jynx torquatus tschusii*, verzameld op 27 september 1926 te Ommen. Hetzelfde handschrift op de kaartjes en in exacte stijl. Naturalis Biodiversity Center, 29 januari 2014. Foto: Justin Jansen.

gemarkeerd met een rode stempel op de onderzijde van het voetstuk. Een Kwartelkoning *Crex crex* in het Fries Natuurmuseum heeft een zwarte stempel aan de onderzijde. Vogels in schoolcollecties (onder andere Het Stedelijk in Zutphen) hebben onder andere metalen plaatjes met hierop de naam Engels, en zijn alle ongedateerd (onder andere een Sperwergrasmus *Sylvia nisoria* en diverse andere soorten) (Ruud Vlek pers. med.). In Naturalis zijn diverse vogels te vinden met etiketten van Engels. Deze zijn op diverse wijzen beschreven. Zie voorbeelden van dergelijke etikettering op enkele foto's.

De Bosgors van Engels

Op 27 mei 1971 ging Kees Roselaar bij Cornelis Gerrit Berend ten Kate (1901-'73) in Kampen de collectie Ten Kate/Daendels ophalen voor opname in het Zoologisch Museum in Amsterdam (1080 huiden). Ten Kate was kritisch ten opzichte van de collectie Daendels toen Roselaar hier op bezoek was. Ten Kate sprak zelfs uit: '...dat de collectie absoluut onbetrouwbaar was en dat hij er spijt van had dat hij hem had aangepakt'. Daendels probeerde indertijd mee te doen met de 'grote' jongens, en liet zich dus niet weerhouden om vogels te laten her-etiketteren. In vier jaar tijd, 1924-'27, leverde de firma Engels aan Daendels een behoorlijk aantal vogels (256+) en hierbij zat dus menige vogel die frauduleus geëtiketteerd is. De Bosgors was afkomstig uit de collectie Daendels en is dus via Ten Kate ontvangen (Roselaar in lit., Voous 1995). De Bosgors van Zwolle werd al eerder door Winkelman (1981) bediscussieerd en als

onaanvaardbaar gezien (cf. Van IJendoorn et al. 1996). Als reden werd aangevoerd dat het geval waarschijnlijk een vervalsing van vindplaatsopgave was. Roselaar & Vlek (2011) benoemen deze Bosgors een geconstateerde 'fraude' tezamen met Kalanderleeuwerik *Melanocorypha calandra*, Sperwergrasmus, Grijze Gors *Emberiza cia* en Draaihals *Jynx torquilla*. Deze vogels waren geprepareerd volgens de Ragioneri-stijl (Ragioneri kwam uit Florence) (med. Siegfried Eck via Kees Roselaar). Echter geen van deze huiden draagt zijn naam, ook niet de andere circa 120 huiden die in deze stijl zijn gebalgd (1917-'37). De Bosgors was volgens Roselaar & Vlek (2011) geprepareerd op de Japanse balgwijze. Een vergelijk met vogels volgens de Japanse wijze is te zien op de foto op bladzijde 92. In het bijzonder kwamen vogels gebalgd op de Japanse wijze binnen via het Missiemuseum in Steyl (Limb.) (med. Kees Roselaar). Deze huiden kwamen grotendeels terecht in de collecties te Amsterdam en Leiden. Thans resteren nog maar enkele huiden in Steyl (Jansen 2012). Deze Japanse balgwijze karakteriseert zich in compacte worstvormige balgen, waarbij de poten zo ver naar binnen getrokken zijn dat de tarsus moeilijk te meten is. De vleugels zitten er vaak nogal los aan en zijn soms lastig te meten omdat de vleugelboog wel eens gestrekt is bij het balgen in plaats van opgevouwen (med. Kees Roselaar). Wat eveneens opvallend is aan de Bosgors, is het ontbreken in Bennekers (1926), terwijl hier alle bijzondere gevallen tussen 1917-'25 genoemd worden. Roselaar & Vlek (2011) (Kees Roselaar in lit.) geven aan dat er

diverse frauduleuze vogels in het Daendels legaat met etiketten van de firma Engels zijn. Dit zijn onder andere Krombekstrandloper *Calidris ferruginea* ('Uithuizerwad, 26 juni 1926'), Kalanderleeuwerik (geëtiketteerd als '5 december 1926 Zwolle'), Sperwergrasmus ('20 mei 1926 Domburg'), Grijsze Gors ('3 maart 1927 Zwolle'), Koolmees *Parus major* ('Zwolle, 12 december 1926') en Draaihals (ssp. *tschusii*) ('27 september 1926 Ommen'). Voorgaande vogels zijn alle geprepareerd op de wijze zoals door Ragioneri, een preparateur uit de regio Toscane en Florence in Italië. Ragioneri is bekend om zijn mooie balgen, waarbij de vogels op een natuurlijke wijze dood liggen, met het kopje opzij gebogen en de borst omhoog. Een groot deel van de 120 huiden uit de collectie van W. Wories uit Amsterdam, binnengekomen in het Zoölogisch Instituut te Amsterdam in 1960, waren van Ragioneri's hand (onder andere Dunbekwulp *Numenius tenuirostris* en Waterrietzanger *Acrocephalus paludicola*). Deze vogels, verzameld in 1917-'37, zijn niet voorzien van originele etiketten, en daardoor lastig te linken aan taxidermist Ragioneri. Echter Kees Roselaar werd geattendeerd door Siegfried Eck van het museum in Dresden, op de preparatiestijl van Ragioneri, welke een volledige match waren met stukken aanwezig in zowel Amsterdam als in Dresden.

Vogels met een Japanse balgwijze kwamen ook binnen via Hermann Peters (1917-'93), een zestal stuks (Roselaar & Vlek 2011, Kees Roselaar pers. med.).

Bij het nemen van maten, (vleugel 83 mm, tarsus 19,5 mm, snavel tot schedel 13,9 tot neusgat 6,2 mm), merkte Roselaar al op dat het een man betrof en geen vrouw. Ook Nils van Duivendijk merkte op aan de hand van de koptekening dat het een man betrof.

Conclusie

Een deel van de vogels geprepareerd door de firma Engels is authentiek en is vaak direct gepubliceerd na de vondst, welke vaak door particulieren gedaan werd.

Maar alle stukken uit het legaat van Daendels zijn frauduleus en dienen derhalve niet opgenomen te worden op de Nederlandse Lijst. De Bosgors van Zwolle is daar een duidelijk voorbeeld van.

Dankwoord

Ruud Vlek en Kees Roselaar waren behulpzaam met het verzamelen van data. Nils van Duivendijk en Arend Wassink gaven commentaar op de leeftijd van de vogel. Wim Nap gaf zeer bruikbare feedback op het eerste manuscript.

■ J.J.F.J. Jansen, p/a Naturalis Biodiversity Center, Postbus 9517, 2300 RA Leiden, e-mail: justin.jansen@naturalis.nl.

LITERATUUR :

- Anonymus (1923):** Algemeen Handelsblad, 16 februari 1923.
- Bennekers, F. (1926):** Opsomming van enkele door de firma Willem Engels, Zwolle, ontvangen vogels. *Ardea* 15(1-2):87.
- Bennekers, F. (1938):** De Telegraaf, 29 januari 1938.
- Bennekers, F. (1940a):** Provinciale Overijsselsche en Zwolsche Courant, 17 februari 1940.
- Bennekers, F. (1940b):** De Courant Nieuws van den Dag, 24 februari 1940.
- Berg, A.B. van den & C.A.W. Bosman (1999-2001):** Zeldzame vogels van Nederland. Avifauna van Nederland.
- Jansen, J.J.F.J. (2012):** Missiemuseum, Steijl, the Netherlands – the history of a little-known collection. *Bulletin of the British Ornithologists' Club* 132 (3):212-214.
- Kate, C.G.B. ten (1931):** Ornithologie van Nederland. Waarnemingen van 1 October 1929 tot en met 31 December 1930 namens de Redactie verzameld en medegedeeld. *Orgaan Club Ned. Vogelk.* III:146-157.
- Roselaar, K. & R. Vlek (2011):** Leden van de club van Nederlandse vogelkundigen en hun vogelcollecties. Beter een vogel in de hand dan tien in de lucht. In: **Meijer, P.C. (2011):** Eeuwbericht van de Club van Nederlandse Vogelkundigen.
- Snouckaert van Schouburg, R.C.E.G.J. (1908):** Ornithologie van Nederland. Waarnemingen van 1 mei 1907 tot en met 30 april 1908. 13-26.
- Snouckaert van Schouburg, R.C.E.G.J. (1909):** Ornithologie van Nederland. Waarnemingen van 1 mei 1908 tot 30 april 1909. 15-26.
- IJzendoorn, E.J. van, J. van der Laan & CDNA (1996):** Herziening Nederlandse Avifaunistische Lijst 1800-1979: tweede fase. *Dutch Birding* 18:157-202.
- Voous, K.H. (1995):** In den ban van vogels. Scheffers, Utrecht
- Winkelman, J.E. (1981):** Bosgors *Emberiza rustica* in Nederland: determinatie en voorkomen. *Limosa* 54(3):81-88.